

BARBARA PREDAN

Čas za čas in njegovo (ne)delovanje

In Don't Look Up, the scientists initially predict the probability of the impact of the detected comet to be 99,78%, which makes the president (Meryl Streep) conclude that there really is no reason to sound the alarm, since they cannot even say for certain that anything drastic must be done.

— Henrik Jøker Bjerre v besedilu
»Against Environmental Ethics«

Če danes zatrdimo, da živimo v izrednih podnebnih razmerah, se zdi, da ne povemo nič novega ali presenetljivega. Še huje; zdi se, da ne izjavljamo ničesar zaskrbljujočega. Toda če to trditev postavimo v časovno perspektivo (Spratt, 2022, 105), vidimo, da je šele pred nekaj leti – če smo natančni, pred petimi leti – besedno zvezo »izredne podnebne razmere« [*climate emergency*] Oxford University Press ovenčal kot novo besedo leta (Oxford Languages, 2019). Presenetljivo je, da so le dve leti prej ta izraz večinoma uporabljali v razmeroma omejenem besednjaku podnebni aktivisti.

Slednje je osupljivo toliko bolj, ker je tema podnebnih sprememb in prihajajočega podnebnega zloma kot posledice našega delovanja pravzaprav prisotna že veliko dlje. Če so bile začetne kritike že v času vzpona industrializacije v večji meri spregledane,¹ pa slednje za študijo Rimskega kluba, *Meje rasti* (Meadows et al., 1972), težko zatrdimo. Delo je bilo prevedeno v 30 jezikov in že za časa nastanka prodano v več kot 30-milijonski nakladi (Simmons, 2000). Kot še navede Nina Tome iz fundacije za trajnostni razvoj Umanotera, je poročilo »predvidelo, da gospodarska rast zaradi omejene razpoložljivosti naravnih virov (zlasti nafte) ne more trajati v nedogled in da bo izkoriščanje naravnih virov prek meja sposobnosti obnavljanja planeta vodilo v zlom družbeno-ekonomskih in ekoloških sistemov nekje tekom 21. stoletja« (Tome, 2022). Slednje je potrdil tudi naslednji večji dogodek na področju razvoja okolja, konferenca Združenih narodov, ki je potekala leta 1992 v Riu de Janeiru. Konferenca je med drugim obeležila tudi 20-letnico prve konference Združenih narodov o človeškem okolju, ki je potekala leta 1972 v Stockholmu (UN), hkrati pa je z izdajo poročila z naslovom *Preko meja* (Meadows et al., 1992) v praksi »potrdila dognanja izpred dvajsetih let« (Tome, 2022). Kot še navede Tome: če smo v sedemdesetih še verjeli, da imamo »dovolj časa za razmislek, odločitev in akcijo«, pa poročilo iz leta 1992 zelo jasno opozori, da »smo nosilno sposobnost planeta že presegle«. Kar pomeni, da nam je bilo »že v zgodnjih devetdesetih letih prejšnjega stoletja jasno, da človeštvo ne živi in ravna trajnostno« (ibid.).

Konferenci v Riu de Janeiru so sledile številne akcije in študije tako aktivistov kot tudi znanstvenikov.² A kljub temu smo potrebovali več kot 25 let, da smo šele pred petimi leti dejansko začeli govoriti o izrednih podnebnih razmerah, o nujnosti, ki od nas zahteva takojšnje in neodložljivo delovanje. Spratt kot »krivce« za to, da je izraz »izredne podnebne razmere« postal *mainstream*, prepozna v skupini uglednih znanstvenikov, ki so izraz uporabili v članku z naslovom »Climate tipping points — too risky to bet against«, leta 2019 objavljenem v reviji *Nature* (Lenton et al., 2019). Njihov način komuniciranja, ton jezika in podatke iz analize je prevzel tudi generalni sekretar Združenih

1 Glej na primer delo Williama Morrisa (1890): *News from Nowhere*. <https://www.gutenberg.org/files/3261/3261-h/3261-h.htm> (15. 6. 2024).

2 Podrobneje o tem piše David Spratt v besedilu *Reclaiming »Climate Emergency«*.

narodov, António Guterres, ki je začel istega leta stanje opisovati kot izredno ter v globalnem segrevanju prepoznal grožnjo našemu obstoju:

»Izgubljam tekmo, saj podnebne spremembe tečejo hitreje od nas. Sprožiti moramo alarm, to so izredne razmere, to je podnebna kriza, ukrepati moramo zdaj. [...] Na žalost v politiki obstaja trend ohranjanja *statusa quo*. Problem je, da je *status quo* samomor. Tudi če nam uspe v celoti izpolniti (pariške) zaveze, bo do dviga temperature [...] nad tri stopinje še vedno prišlo in to bi pomenilo katastrofalno situacijo« (v Spratt, 2022, 109).

Danes (le pet let pozneje) je besedna zveza »izredne podnebne razmere« postala tako vseprisotna, da je za večino že izgubila status nujnosti in je postala le še ena od številnih floskul, ki naj bi kazale našo skrb, čeprav dejansko na stopnji ukrepanja ni za pričakovati nikakršnih nujnih sprememb. Še več, uporablja se tako množično, da jo najdemo celo v dokumentih vlad, ki se ob hkratnem razglašanju izrednih razmer zavzemajo za nadaljnje vzdrževanje in spodbujanje razvoja industrij fosilnih goriv, zato je, kot še opozori Spratt, ponovna prisvojitve tega izraza »ena izmed naših nujnih nalog« (ibid., 105).

Pri opisanem pa je treba biti pozoren na tri tesno prepletene zadeve. Na prvo opozori Peter Klepec, ki zapiše, da za obe stanji, torej za nujnost in izredne razmere, velja, da »se nanašata na naš odnos do časa, ki pa nikoli ni osvobojen družbe in razmerij moči« (Klepec, 2022, 10). Čeprav nujnost zahteva od nas določena dejanja in nam vsiljuje tempo zanje v kontekstu smiselnosti časa, pa imamo kljub izraženi pomembnosti na koncu še vedno možnost izbire, kaj bomo dejansko naredili in česa ne bomo (ibid., 11). Medtem ko so izredne razmere

»nekaj drugega. V njih storimo, kar je treba (da se izognemo izrednim situacijam in nevarnostim). Izredne razmere ne poznajo alternativ, ne svobodne izbire; njihovemu klicu se moramo podrediti takoj, brez zadržkov in brez oklevanja. V primeru nujnosti se lahko še vedno sprašujemo ali dvomimo o tem, kaj nam je storiti, v primeru izrednih razmer ta možnost ni več dopuščena« (ibid.).

S tem, ko smo leta 2019 končno začeli govoriti o izrednih podnebnih razmerah, bi torej morali spredvideti, da pred nami ni več izbire, ni več alternativ in tudi ni več možnosti za nespremenjeno delovanje (delovanje, ki ga poznamo še pod eno floskulo: *business as usual*). A kot vemo, se tudi z zavedanjem in zapoznelo razglasitvijo izrednih razmer dejansko v našem delovanju ni spremenilo nič.

Slednje nas vodi do druge zadeve, do pogosto spregledanega stanja: razmerja med naravnim in umetnim. Kot opozori Isabelle Stengers, sprožanje alarma s strani klimatologov namreč brez razumevanja dejanskih modelov ni dovolj (Stengers, 2017, 385–386), saj, kot sledeč njenim pozivom še pojasnita Adam Nocek in Tony Fry ter s tem problematiko postavita v polje oblikovanja, je glavna točka ta,

»da je naš pojem 'podnebne krize' umetno ustvarjen: krizo proizvajajo kompleksne tehnološke mediacije in v njej ni nič naravnega. Ontologija podnebne nujnosti je tesno povezana z diskurzom 'antropocena', posredovana je s tehnologijami sodobne znanosti ter kolonialnimi matrikami moči, ki jih podpirajo. Tako za Stengers kot za nas pa to ni poziv k zanikanju ali zavračanju umetnega [...], ampak je poziv, da pazimo, kako dojemamo umetno in vse, kar ta implicira« (Nocek in Fry, 2021, 90).

Tretjo točko načne Alenka Zupančič, ko opiše naš odnos v soočanju z realnostjo in pozivu k temu, da se moramo končno prebuditi. Pri tem opozori, da tudi ko se prebudimo, to storimo zgolj zato, da lahko še naprej sanjamo in se tako izognemo travmatičnemu ter pretresljivemu vsakdanu resničnosti. »To še posebej velja za nočne more in na splošno za sanje, v katerih se pojavi resničnost, ki je bolj resnična, bolj travmatična in pretresljiva kot naša vsakdanja resničnost. [...] Resnična nočna mora je torej tista, iz katere se ne moremo prebuditi« (Zupančič, 2022, 92).

Naše vztrajanje v snu, v nedelovanju, pa nima posledic le za naše okolje, temveč tudi za nas, saj se zavedanje stanja, v katerem smo, vedno pogosteje preslikava na naše psihosomatsko stanje, ki ga strokovnjaki prepoznavajo kot ekotesnobo (Horowitz, 2023). Slednje potrjujejo tudi študije, kot je *Special Eurobarometer 538 Climate Change – Report* iz leta 2023. Avtorji v njej ugotovijo, da kar 77 % Evropejcev prepoznava podnebne spremembe kot najresnejši problem, s katerimi se sooča svet kot celota, pri čemer pa je še pomenljivejše, da »mlajši kot je anketiranec, verjetneje je, da bo omenil podnebne spremembe, saj to stori kar 52 % anketirancev, starih od 15 do 24 let, v primerjavi s 43 % tistih, starih 55+« (European Commission, 2023, 22–23). Pri tem je treba dodatno izpostaviti, da študije na globalni ravni kažejo, da več kot 50 % mladih ob zavedanju resnosti problema podnebnih sprememb ob tem občuti čustva, kot so »žalost, tesnoba, jeza, nemoč, brezupnost in krivda«. Še več, »več kot 45 % anketirancev je povedalo, da njihova čustva glede podnebnih sprememb negativno vplivajo na njihovo vsakdanje življenje in delovanje, mnogi pa so poročali o številnih negativnih mislih o podnebnih spremembah (npr. 75 % jih je dejalo, da menijo, da je prihodnost strašljiva, in 83 % jih je dejalo, da menijo, da je ljudem spodletelo pri skrbi za planet)« (Hickman et al., 2021, e863).

Prevladujoča in naraščajoča stopnja ekotesnobe se je v praksi pokazala tudi v okviru seminarja *Moj dan v letu 2036* pri predmetu Razvoj in teorija kritičnega oblikovanja.³ Prvič sem seminar s podiplomskimi študenti industrijskega oblikovanja izvedla v študijskem letu 2017/2018; drugič v študijskem letu 2019/2020. Obakrat se je izkazalo, da so vsebine, ki so vključevale poudarke o nujnosti razumevanja izrednih podnebnih sprememb ob hkratnem spodbujanju spremenjenega delovanja v smeri trajnosti, pri študentih povzročile visoko stopnjo anksioznosti in med procesom močan občutek nemoči. Omenjena seminarska naloga je študente namreč postavila pred razmislek o svetu, ki jih čaka. Ob začetnem obveznem spoznavanju trenutnih napovedi v širšem polju družbenih, okoljskih, gospodarskih in političnih vprašanj so v naslednji fazi morali o njih podvomiti in pri tem uporabiti metodi kritičnega in spekulativnega oblikovanja. Zadostoval ni zgolj oris prihajajočega sveta, ampak so vanj morali postaviti tudi sebe in s tem tudi razumevanje vloge oblikovanja v širšem kontekstu delovanja stroke ter njenih učinkov. Z izgradnjo razumevanja širših okoliščin stroke so bili prisiljeni razmisliti o tem, kdo bodo, kaj bodo počeli, kako se bodo vključevali v ožjo in širšo skupnost in kako bodo (če bodo) gradili svet, ki ga predvidevajo. Odgovor o svetu, ki je odmaknjen vsaj 15 let ali več, je bil lahko kar koli, dokler je izkazoval razumevanje obstoječega stanja (v stroki in širše) in tega, kaj nas je pripeljalo do sem.

Morda ni presenetljivo, vsekakor pa je povedno, da niti en oris prihajajočega sveta ni bil ne optimističen ne utopičen. Prav v vseh nastalih premislekih bomo po mnenju študentov okolje v naslednjih desetletjih tako uničili, da življenja, kot ga poznamo danes, kmalu ne bomo poznali več. Povedano drugače: naravni svet bomo z našimi dejanji še naprej spreminjali na način, ki bo v praksi pospeševal izgubo biotske raznovrstnosti v smeri šestega množičnega izumrtja vrst. Optimistična vizija Gena Roddenberryja o svetu brez vojn, bolezni, razrednih in rasnih razlik, z enakopravnostjo med različnimi vrstami, kjer je denar brez vrednosti, so le še oddaljen spomin, glavno gonilo pa sta raziskovanje in spoznavanje sveta onkraj meja našega obzorja, je med študenti iz začetka 21. stoletja le še pozabljen in nerealističen odmev vizije sveta, ki so si ga lahko utopično zamišljali njihovi stari starši v drugi polovici 20. stoletja. Zanje je ta vizija sveta povsem nemisljiva.⁴

V zameno so pred nas postavili izgubo upanja v ljudi kot razumna bitja. Večina dejansko ne verjame, da smo se sposobni pravočasno zbuditi iz sanj, o katerih je pisala Alenka Zupančič, ter se odzvati in spremeniti tako trenutne vzorce kot tudi vzvode svojega obnašanja. In to kljub temu, da se

3 O rezultatih naloge sem prvič predavala in objavila prispevek v času priprave slovenskega razstavnega projekta »Misliti pogoje našega časa« za milanski triennale z naslovom »Broken Nature: Design Takes on Human Survival« leta 2019.

4 Njihov premislek očitno delijo tudi tisti, ki bi danes imeli največ možnosti spremeniti dano situacijo. Kljub temu raje iščejo partikularne, sebične rešitve lastnega preživetja, pa čeprav to pomeni živeti v zlati kletki pod zemljo (Rushkoff, 2018).

– kot smo že omenili na začetku – več desetletij⁵ zavedamo posledic svojih dejanj, a načinov delovanja dejansko ne spremenimo. Po njihovo je zato scenarij podnebnega zloma, imenovan »Hothouse Earth«, ki nas vodi do »točke, od koder ni vrnitve«, vsak dan verjetnejši (Steffen et al., 2018). Še več, s pospešenim ponavljanjem nekritičnega in nespremenjenega delovanja si vnaprej nerazumsko še dodatno zamejemo in skrajšujemo lastno prihodnost, lasten obstoj kot vrste. Hannah Arendt v kratkem spisu *O nasilju* zapiše:

»Napovedi prihodnosti niso nič drugega kot projekcije sedanjih avtomatskih procesov in procedur, se pravi tega, kar se bo po vsej verjetnosti pripetilo, če ljudje ne bodo delovali in če se ne bo zgodilo nič nepričakovanega: vsako dejanje in vsako naključje tako rekoč nujno uniči celoten vzorec, znotraj katerega se giblje napoved in znotraj katerega je dokazljiva« (Arendt, 2013, 10–11).

Sledeč njeni misli nam študenti s svojim pogledom v prihodnost govorijo, da kot družba tudi v prihodnje ne bomo delovali. Posledično se v naših procesih in procedurah ne bo zgodilo nič nepričakovanega, zato bo uničenje okolja, ki je danes napoved, kmalu postalo resničnost. Ali če povemo z besedami študentov: »Danes se skoraj vsi zavedamo, da naša prihodnost ne bo svetla, pa kljub temu ne ukrepamo. Čakamo, da bo namesto nas ukrepal nekdo drug« (Karas et al., 2018, 14).

To, kar se zdi v danem nemožno, a je hkrati ključno, je torej ukrepanje. Ključna je sposobnost delovanja v brezvoljnem svetu, kjer večina čaka na drugega. Naslanjajoč se na Friedericha Nietzscheja, Tony Fry kot posledico prevladujočega občutka nemoči v sodobni družbi prepozna v pasivizaciji sodobnega posameznika. Prepozna jo kot problem izgube zmožnosti za dozdevanje in delovanje. Prepozna jo v vseobsegajočem nihilizmu, ki prežema sodobno družbo. Hkrati pa izpostavi, da tudi pasivizacija s seboj nosi oprijemljive posledice. Po Fryju z izgubo možnosti delovanja pravzaprav izgubimo vse, kar nas dela ljudi. Nenazadnje izgubimo tudi svojo prihodnost kot človeška vrsta (Fry, 2012, 25).

Se pa prej citirana misel študentov »čakamo, da bo namesto nas ukrepal nekdo drug« ne konča tu. Misel sklenejo s stavkom: »Skrajni čas je, da se zdrzemo« (Karas et al., 2018, 14). Z zadnjo povedjo kljub temi, v katero zrejo, dopustijo razpoko svetlobe. Z nakazano gesto po zdrznitvi nakažejo potencialno možnost za ukrepanje. Z možnostjo za ukrepanje tvorijo podlago za dozdevo o drugačnem svetu, z zamišljanjem drugačnega sveta pa hkrati dopustijo tudi možnost premisleka o drugačnem svetu. Dopustijo zametek volje po dejanju, čeprav se takšen premislek o dani situaciji navidezno zdi

⁵ Dodatno glej še na primer dela avtorjev, kot so Rachel Carson, R. Buckminster Fuller, Tony Fry, George Monbiot, Vance Packard, Kate Raworth.

nemožen. Šele ko z dejanjem trčimo v zid nemožnosti, začnemo govoriti o želenem ukrepanju in iskanem delovanju. Arendt ga opiše kot nekaj, česar namen je, »da se razlikuje od golega obnašanja, da prekinja procese, ki bi se sicer avtomatično, torej predvidljivo nadaljevali« (Arendt, 2013, 29). Govorimo o delovanju, ki se v obstoječem svetu zdi nemožno, a je hkrati nujno, saj le takšno delovanje prekine avtomatične in predvidljive procese.

Prav v zadnjem največkrat tiči glavni zatik. Ta se poraja v vprašanju, kako delovati na način, ki prekinja ustaljeno. Kako prekiniti ustaljeno stanje, ki je – kot na to opozori Giorgio Agamben – pravzaprav povsem neustaljeno? Živimo v času, ki se z množtvom izbir (navidezno) nenehno spreminja, generalizacija izjeme pa je postala nekaj vsakdanjega, saj živimo v svetu izjemnega stanja. Živimo v svetu, kjer je začasnost izjemnosti postala pravilo (Agamben, 2013, 48). Ali kot slednje opiše Klepec, živimo v času »permanentnih ultimatov, v družbah izrednih razmer« (2022, 13), v družbi, ki jo opiše kot čas »superizrednih stanj [Super-emergency]«, kot čas supernujnosti (ibid., 16).

»Supernujnost je primarno ime za situacijo, ki je zunaj nadzora in se hrani z našimi lastnimi antagonizmi in protislovji. Supernujnost je torej ime za entiteto ali subjekt, ki v resnici ne obstaja. To je ime za logiko situacije, ki pa ni logična v strogem pomenu besede, kot tudi ni logika kogar koli ali česar koli posebnega. Je tudi ime za zameglitev meje med nujnostjo in izrednimi razmerami, pri čemer vsaka nujnost takoj postane del izrednih razmer, ki jim sledijo druge izredne razmere brez premora. Supernujnost je torej nekaj dodatnega, nezaželenega, odvečnega, celo presežnega, a hkrati nekaj, kar se predstavlja kot prvovrstno, vrhunsko, nekaj superiornega« (ibid., 16–17).

To pa ni vse. Po Jelici Šumič Riha se izjemno stanje prezentira kot stanje, v katerem je vse mogoče (Šumič Riha, 2011, 107). A ta prezentacija je – kot dobro vemo – lažna, saj prav to stanje nenehne izjeme omogoči vzpostavitev in ohranjanje *statusa quo* (ibid.). Povedano drugače, živimo v času kontinuitete nenehnega prekinjanja procesov, ki pa je prav zato postal povsem predvidljiv. Pri čemer pa se – kot še opozori Klepec – večina resnosti situacije zaveda in »paradoksalno ljudje o resnosti situacije ves čas razpravljajo, a vse to z razlogom, da se ne bi nič spremenilo, zgolj zato, da še vnaprej vzdržujemo obstoječa razmerja moči« (Klepec, 2022, 9). Še več, izjemno stanje se oplaja s posameznikovo pasivizacijo. Oplaja se z idejo, da sistem misli in dela namesto nas. Seveda z enim skupnim ciljem, ki navkljub stanju prekinitev in brezzakonja ostaja v svojem delovanju povsem predvidljiv. Predvidljiv je v absurdni predanosti dominantni oligarhiji kapitala, v nekritičnem priznavanju kapitala kot edinega gospodarja, kot edine vrednote. Vrednote, ujete v vsem poznan rek: Čas je denar.

Navidezne prekinitve prekinitev zato ne uničijo celotnega vzorca predvidljivosti, temveč izjemno stanje po Agambenu danes »nastopa [le] kot odprtje dozdevne praznine v ureditvi, zato da bi ohranilo obstoj norme in njeno uporabnost v normalnem stanju« (Agamben, 2013, 56). Navidezne neskončne izbire v propagiranem spreminjajočem se svetu torej le vzdržujejo posameznikovo pasivizacijo, vse predvidljive prekinitve pa potekajo zgolj zato, da vzdržujejo norme dominantnega diskurza kapitala. Vzdrževanje norme in potrebe po kvantifikaciji je sporadično prodrlo na vsa področja našega delovanja in bivanja, v vsa polja našega prisvajanja.

S tem, ko je vse okoli nas reducirano na kvantifikacijo, merjenje vrednosti, je vse posledično odmerjanje na več ali manj. Na pridobivanje ali izgubo. Še več, kvantifikacija kapitalske vrednosti posamezne stvari, storitve in nenazadnje dejanja postane edini smoter in merilo za presojo smiselnosti kot take. Vse drugo je že v izhodišču degradirano. Vse drugo je zgolj izguba časa. Ali kot zapiše Jelica Šumič Riha: »V dobi kapitalističnega diskurza [...] je sam čas spremenjen v blago: čas se pridobiva, prodaja, kupuje, investira, zapravlja, skratka čas ima blagovno vrednost in je kot tak vštet v izračun stroškov za produkcijo slehernega produkta kapitalistične družbe« (Šumič Riha, 2014, 186).

S potrebo po merjenju, konfiguriranju, vrednotenju vsega in vseh okoli nas smo izgubili vso svobodo, o kateri tako radi sanjamo in se zanjo (največkrat na papirju) zalagamo. Sledeč Rousseauju se nam je z razvojem postopoma zgodila denaturalizacija. To Louis Althusser dodatno razloži:

»Narava je v resnici prisotna, toda v svoji izgubi in v svoji pozabi, v obliki izgube in obliki pozabe. Ta oblika izgube in ta oblika pozabe sta obliki prekrivanja. Narava je prekrita z vso zgodovino njenih modifikacij, z vsemi učinki njene zgodovine. Je 'razobličena', to je Rousseaujev izraz, z vso zgodovino njenega napredka. Narava je, in to je Rousseaujeva ključna beseda, 'denaturalizirana' prek vse zgodovine izgube njene narave« (Althusser, 2017, 26–27).

Podobno zapiše Clive Dilnot, ko pojasni, da je tehnologija

»postala neomejena in posledično naravno in umetno ne obstajata več v binarnem odnosu. Efektivno je nastopil nov režim oblikovanja sveta in materialnosti. [...] Narava je za nas že postala tista krhkost, ki ima v svoji krhkosti in zaradi nje sposobnost učinkovito razgraditi vse, kar je ustvarjeno. Ker pa je ta krhkost zdaj endemična, potenciala biološke katastrofe ne bo mogoče premagati. Dejstvo, da bo to stanje trajalo skozi celotno prihodnjo človeško zgodovino, pomeni, da se odpornost, ki jo potrebujeta tako narava kot umetno, pripisuje delovanju (in ne naravi)« (Dilnot, 2021, 93–94).

Skupaj s postopkom denaturalizacije pa se premo sorazmerno spreminja tudi naš odnos do narave. Kljub številnim obstoječim alternativam⁶ se zdi, da nismo sposobni več niti misliti, kaj šele udejanjiti dejanj, ki bi nam omogočila izstop iz dane krožnice našega oblastnega nasilja nad naravo. Če je C. Wright Mills oblast opredelil kot »vladavino ljudi nad ljudmi, ki temelji na sredstvih legitimnega nasilja oziroma nasilja, ki je videno kot legitimno« (1956, 171), lahko enako opišemo tudi naš odnos do narave; kot vladavino ljudi nad naravo, ki temelji na sredstvih nasilja, ki so videna kot legitimna. Narava je med industrijskim razvojem postala nekaj, kar si ljudje v celoti lastimo, izčrpavamo ter iz česar jemljemo vse, kar se nam zdi nujno za zadovoljevanje naših nenasitnih in prepogosto povsem nepotrebnih potreb. A sledeč Dilnotu se je po poti industrializacije v drugi polovici 20. stoletja zgodil že omenjeni obrat v razmerju, v katerem je umetno prevladalo nad naravo (2021, 103–104). Prav zato ni čudno, da po besedah Russela Meansa naš »mentalni proces [deluje] tako, da postane uničenje planeta nekaj krepostnega. Izrazi, kot sta napredek in razvoj, se uporabljajo kot besedne krinke, podobno, kot se zmaga in svoboda uporabljata za upravičevanje pokolov v procesih dehumanizacije« (Means, 2011, 3).

Vsega naštetega se ne le zavedamo, temveč to celo počnemo z razumskim zavedanjem, da nas – kot smo uvodoma načeli – takšno delovanje po hitrem postopku vodi do katastrofičnega uničenja okolja in v skrajnem primeru (vsaj za ljudi) konca človeške vrste. Še več, po Jamesu Lovelocku smo prav zaradi nenehnega iskanja navideznega ravnovesja med gospodarskim razvojem, družbenim blagostanjem in varstvom okolja že prešli točko, ko bi bil prehod v tako imenovani trajnostni razvoj sploh še smiseln (Lovelock, 2007, 12, 18). Na podobnem temelju tudi Tony Fry zavrne pojem trajnosti, saj je ta po njegovem mnenju preveč reduciran na biologijo. V knjigi *Becoming Human by Design* namesto trajnosti predlaga novo vrednoto: vzdrževanje. Kajti

»pri vzdrževanju ob soočanju z netrajnostnim gre za vprašanje o času. Gre za projekt ustvarjanja časa. Ker smo kot vrsta umrljivi, se ne moremo izogniti svoji usodi. A to, kako delujemo znotraj okoljskih pogojev, od katerih smo odvisni, bo vplivalo na to, ali bo naše trajanje kratko ali dolgo. Naj se na tem mestu spomnimo, da 'okolje' ni lokacija, temveč je 'vsepovsodnost' – notranje in zunanje; zemlja, nebo in ocean; dom kot dani svet in svet našega lastnega ustvarjanja. Vzdrževanje je proces, je pa tudi pogojni projekt, ki mora postati suveren – vrednota nad vsemi drugimi vrednotami. Ta vrednota je zasnovana v ontoloških pogojih nujnosti. Je vrednota, zaradi katere bomo sploh lahko bili« (Fry, 2012, 3).

6 Glej »Solidarnostne ekonomije«, *Časopis za kritiko znanosti*, št. 271, 2018.

Henrik Jøker Bjerre je v besedilu »Against Environmental Ethics« še bolj neposreden: situacija je že tako resna, da ne gre več za vrednote, temveč za naše preživetje. Pred nami ni več vprašanje, kakšno življenje si želimo, temveč »ali si sploh še želimo živeti« (Jøker Bjerre, 2022, 147). Omenjene izredne razmere nas vračajo nazaj k času. K zmožnosti pridobivanja časa, v času, ki je za človeško vrsto vsakič bolj omejen. Toda ne v smislu omenjene kvantifikacije, na katero opozori tudi Jean-François Lyotard, ki za 21. stoletje jedko (a pravilno) napove, da bomo uspeh merili na računovodski način (skozi prizmo, kaj nam onemogoča izgubljeni čas, kaj nam onemogoča delati nekaj, kar – sledeč ekonomski smotrnosti – ne služi ničemur (Lyotard, 2003, 16–17), temveč v smislu ponovne vzpostavitve življenja v brezčasnosti. Življenja človeške vrste, ki se ukvarja *zgolj* z mislijo o končnosti posameznika, ne pa z mislijo o končnosti človeške vrste. Današnje generacije mladih so prve generacije, ki so se med odraščanjem prisiljene ukvarjati ne samo z zavedanjem o lastni končnosti in končnosti človeka, temveč tudi z mislijo o časovni omejenosti človeške vrste. Prisiljene so se ukvarjati s stanjem stvari, ki vse bolj jasno kaže, da utegnejo za časa svojega življenja doživeti konec večjega dela človeške vrste in številnih drugih živih bitij.

Da to izredno obremenjujoče stanje presežemo, pa bo treba prekiniti s sedanjimi navidezno nespremenljivimi avtomatskimi procesi in procedurami. Potrebujemo dejanja, ki bodo uničila trenutni vzorec napovedi. Potrebujemo odgovor na vprašanje, kako v tej kontinuiteti izjemnega stanja, podrejenega kapitalu, sploh začeti misliti in vzpostavljati možnost delovanja, pri čemer pa ne smemo pozabiti na vse umetno okoli nas. Ta se namreč vsakič znova kaže v naši vedno večji odvisnosti od umetnega in posledični negotovosti glede stanja, ki smo ga sicer pospešeno gradili, a nam je hkrati na svoj način tuje – pa čeprav prav umetno ves čas vpliva na to, kdo smo in kaj postajamo. Ob tem se poraja dodatno vprašanje, ali morda ni iskana diskontinuiteta s kontinuiteto izjemnega stanja že tu. Ali ni morda dana v umetnem, pa je ne razpoznamo, saj je ne uvidimo, ker se še naprej borimo (sicer *zgolj* navidezno) za naravo, ki pa je dejansko – kot je to opredelil že Rousseau – denaturalizirana veliko dlje, kot smo si pripravljeni priznati?

V aktualizaciji potencialnosti za prihodnost se zato zdi, da si bo treba vzeti čas za čas. Eno je namreč živeti z zavedanjem, da boš ti kot posameznik umrl, drugo pa z zavedanjem, da si ti kot posameznik pripomogel s svojim delovanjem (ali bolje, če sledimo Hannah Arendt, s svojimi nespremenjenimi avtomatskimi procesi in procedurami) k uničenju svoje vrste. To, kar kot vrsta potrebujemo, je, da oblikovanje na novo premisli kontekst preoblikovanja našega okolja ter s tem ustvari pogoje, ki nam bodo omogočili biti ljudje. Povedano drugače: boriti se moramo proti pogojem, ki nam kot vrsti onemogočajo nadaljnji razvoj. Čeprav lahko že danes, v času izrednih podnebnih razmer, v primeru nadaljnjega nespremenjenega (ne)delovanja

vidimo vse do konca časa naše vrste, pa pred nami žal še vedno ostaja neodgovorjeno vprašanje: bomo vendarle končno kaj spremenili?

Literatura in viri

- Agamben, G. (2013): *Izjemno stanje. Homo sacer, II, 1*. Ljubljana, Filozofski inštitut ZRC SAZU.
- Althusser, L. (2017): *Predavanje o Rousseauju*. Maribor, Litera.
- Arendt, H. (2013): *O nasilju*. Ljubljana, Krtina.
- Dilnot, C. (2021): Designing in the world of the naturalised artificial. V: Fry, T. in A. Nocek (ur.): *Design in Crisis: New Worlds, Philosophies and Practices*. London, New York, Routledge.
- Fry, T. (2012): *Becoming Human by Design*. London, New York, Berg.
- Fry, T. in Nocek, A. (2021): *Design in Crisis: New Worlds, Philosophies and Practices*. London, New York, Routledge.
- Karas, J., Kobal, Ž., Lašič Jurković, T. in Pikalo, D. (2018): *Naš Dan v letu 2036: Prihodnost (brez) dela*. Semestrsko poročilo, osebni arhiv.
- Lovelock, J. (2007): *Gaja se maščuje. O pregrevanju Zemlje in usodi človeštva*. Mengeš, Ciceron.
- Lyotard, J.-F. (2003): *Navzkrižje*. Ljubljana, Filozofski inštitut ZRC SAZU.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. (1992): *Beyond the Limits: Global Collapse Or a Sustainable Future*. Oxford, Earthscan Publications.
- Mills, C. W. (1956): *The Power Elite*. New York, Oxford University Press.
- Nocek, A. in Fry, T. (2021): Introduction: decolonising artifice. V: Fry, T. in Nocek, A. (ur.): *Design in Crisis: New Worlds, Philosophies and Practices*. London, New York, Routledge.
- Šumič Riha, J. (2011): Hieroglifi nove nečloveškosti. V: Agamben G. (2011): *Odprto. Človek in žival*. Ljubljana, Koda.
- Šumič Riha, J. (2014): Čas in dejanje. *Filozofski vestnik*, XXXV, 1, 181–208. Ljubljana, ZRC SAZU, Filozofski inštitut.

Spletni viri

- European Comission (2023): *Special Eurobarometer 538 Climate Change – Report, 2023*, https://climate.ec.europa.eu/system/files/2023-07/citizen_support_report_2023_en.pdf (23. 5. 2024).
- Hickman, C., Marks, E., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, R. E., Mayall, E. E., Wray, B., Mellor, C. in van Susteren, L. (2021): Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: a global survey. *Lancet Planet Health*, 5, e863– e873, [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00278-3](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00278-3) (31. 7. 2024).
- Horowitz, J. (2023): How Do We Feel About Global Warming? It's Called Eco-Anxiety. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2023/09/16/world/europe/italy-greece-eco-anxiety.html?searchResultPosition=2> (20. 7. 2024).
- Jøker Bjerre, H. (2022): Against Environmental Ethics. *Filozofski vestnik*, 43, 2, 141–151. Ljubljana, ZRC SAZU, Filozofski inštitut, <https://doi.org/10.3986/fv.43.2.06> (31. 7. 2024).
- Klepčec, P. (2022): Caught in the Super-emergency. *Filozofski vestnik*, 43, 2, 7–39. Ljubljana, ZRC SAZU, Filozofski inštitut. <https://doi.org/10.3986/fv.43.2.01> (31. 7. 2024).
- Lenton, T. M., J. Rockström, O. Gaffney, S. Rahmstorf, K. Richardson, W. Steffen in H. J. Schellnhuber (2019): Climate tipping points — too risky to bet against. *Nature*, 575, 592–595, <https://doi.org/10.1038/d41586-019-03595-0> (31. 7. 2024).

Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., Behrens, W. III (1972): *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Washington, Potomac Associates, <https://www.library.dartmouth.edu/digital/digital-collections/limits-growth> (1. 6. 2024).

Means, R. (2011): Revolution and American Indians: »Marxism is as Alien to My Culture as Capitalism«, <https://www.filmsforaction.org/news/revolution-and-american-indians-marxism-is-as-alien-to-my-culture-as-capitalism/> (1. 12. 2018).

Rushkoff, D. (2018): Survival of the Richest. The wealthy are plotting to leave us behind. *Medium*, 5. 7. 2018, <https://medium.com/s/futurehuman/survival-of-the-richest-9ef6cddd0cc1> (5. 8. 2018).

Simmons, M. R. (2000): *Revisiting The Limits to Growth: Could The Club of Rome Have Been Correct, After All?*, <https://mudcitypress.com/PDF/clubofrome.pdf> (24. 7. 2024).

Spratt, D. (2022): Reclaiming »Climate Emergency«. *Filozofski vestnik*, 43, 2, 105–139. Ljubljana, ZRC SAZU, Filozofski inštitut, <https://doi.org/10.3986/fv.43.2.05> (31. 7. 2024).

Steffen, W., Rockström, J., Richardson, K. in H. J. Schellnhuber (2018): Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *Perspective (PNAS)*, 115, 33, 8252–8259, <https://doi.org/10.1073/pnas.1810141115> (31. 7. 2024).

Tome, N. (2022): Meje rasti, študija Rimskega kluba – 40 let kasneje, *Plan B za Slovenijo*, <https://planbz slovenijo.si/wp-content/uploads/2010/04/tome-besedilo.pdf> (15. 5. 2024).

UN. United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992, <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992> (15. 5. 2024).

Zupančič, A. (2022): Perverse Disavowal and the Rhetoric of the End. *Filozofski vestnik*, 43, 2, 89–103. Ljubljana, ZRC SAZU, Filozofski inštitut, <https://doi.org/10.3986/fv.43.2.04> (31. 7. 2024).